

CAVALLS, BOUS I VAQUES: SOBRE MANESCALIA I AGRONOMIA A CATALUNYA ENTRE L'EDAT MITJANA I LA MODERNA

Lluís Cifuentes

Departament d'Història de la Ciència. Institució Milà i Fontanals, Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC)

Paraules clau: Manescalia, Agronomia, Catalunya, Edat Mitjana i Moderna, Pràctica, cavalls, Altres animals, Medi rural.

Summary: The discovery of the account book of a veterinarian who practiced in rural Catalonia near Barcelona at the beginning of the seventeenth century provides an opportunity to raise the question of the range of activities associated with such a practice. In effect, the account book proves that the veterinarian's practice included not only horses, as both medieval and modern sources imply, but also the entire group of animals in use in rural Catalonia. The excessive emphasis of internalist perspectives in research, the use of but a handful of sources and the lack of long-range studies have prevented us until now from adopting a more open viewpoint on this question.

Key words: Veterinary medicine, Agronomy, Catalonia, Middle Ages, Modern Age, Practice, Horses, Other animals, Rural area.

En començar a estudiar la història de la manescalia a l'àmbit de l'antiga Corona d'Aragó durant els últims segles medievals, ja assenyalàrem com un dels principals punts foscos l'extensió real de la pràctica del manescal sobre els diferents animals que, per al treball, el transport, l'alimentació o la guerra, envoltaven l'ésser humà durant el període preindustrial. Un punt fosc que no era aclarit per cap de les històries de la veterinària a l'abast, clàssiques o més recents.

La història de la manescalia, entre internalisme i externalisme

En aquesta breu contribució proposo una reflexió sobre les fonts a l'abast per a l'estudi de la manescalia i l'agronomia durant les èpoques medieval i moderna, que es pot fer extensiva a la difusió social de la ciència en aquests períodes. A partir d'un aspecte que pot semblar anecdòtic, com és l'abast real de la pràctica dels manescals sobre els animals, plantejo la

necessitat de ser desconfiats amb la literalitat de la documentació conservada, sobretot per a uns períodes l'estudi dels quals s'ha d'encarar amb una quantitat sovint molt reduïda de documents, la intencionalitat dels quals sol ser molt concreta i no es pot deixar de conèixer.

A causa de la manca d'una consulta sistemàtica de la documentació conservada (vull dir, documentació diferent de la dels mateixos tractats teòrics), les històries de la veterinària publicades fins ara han passat de puntetes sobre aquest tema, més important del que pot semblar, perquè en definitiva el que ens indicarà és l'abast social de la pràctica dels manescals. El manescal medieval i dels primers temps moderns, ¿era un pràctic tan sols al servei de reis i nobles, dels qui podien permetre's la possessió d'un animal tan car com un cavall, o bé, a part d'aquesta clientela, tenia alguna relació amb les explotacions agràries, amb el bestiar de labor i el que hi era criat per al consum de carn i els seus derivats?

Si ens limitem a un estudi internalista dels tractats de manescalia conservats, tant medievals com moderns, l'única resposta possible sembla afavorir la primera opció. Fins ara, els esforços que s'han fet per anar més enllà en el ventall de les fonts consultades han estat infructuosos en aquest punt. Tot i realitzar una consulta sistemàtica de les fonts conservades, el manescal medieval, i també el modern, se'ns apareix com un pràctic dedicat exclusivament als cavalls i, com a molt, als altres equins. El bestiar de labor i estabulat semblava abandonat a la cura dels mateixos camperols. Però, per què aquesta insistència en el cavall?

El cavall: un símbol medieval per als temps moderns

El cavall era, en els temps medievals, molt més que un animal. Efectivament, som davant, ni més ni menys, que del símbol per excel·lència de l'estament militar i dominant: la noblesa. És per això que no ens ha de sorprendre que els nobles, tot i tenir manescals al seu servei, sempre consideressin la manescalia com un conjunt de coneixements i una ocupació pròpia del seu rang. Així ho constatem en els tractats didàctics sobre la cavalleria, en la documentació conservada, en els textos literaris, en els adreçats a la formació del futur cavaller i en les mateixes obres de manescalia, tant medievals com modernes. Tampoc ens estranyarà que moltes d'aquestes obres de manescalia fossin escrites per membres de l'estament militar, encara que no totes: també en trobem d'escrites per manescals i, fins i tot, per metges, ja des del segle XIII. Aquesta extrema importància simbòlica del cavall farà que un membre de la noblesa i autor de manescalia, com fou Manuel Dies, es permetés en el segon quart del segle XV fins i tot de proposar una nova etimologia per a la paraula *cavaller*, que no dependria de *ca-vall*, sinó que seria el nom de l'animal el que derivaria de *cavaller*.

L'interès pel cavall i, lligat amb ell, per la manescalia, tindrà conseqüències directes sobre el mercat llibrari, sobretot amb l'adveniment de la impremta. Malgrat el procés de professionalització dels manescals, constatable des de la segona meitat del segle XIV, els impressors del tombant del segle XV al XVI insistiran a deixar els manescals en segon pla i, tot i esmentar-los, cercaran el mercat preferent i adinerat dels cavallers. Això no vol dir, en absolut, com s'ha deduït precipitadament de resultes d'estudis exclusivament internalistes, que els manescals no posseïssin llibres de manescalia. Malgrat la migradesa de la documentació conservada, ens consta positivament des de finals del segle XIV. Els posseïren, els escriviren, els adaptaren i se'ls copiaren, sense deixar d'acompanyar-los de qüestionaris teòrics per a la preparació de l'examen que, a mesura que avançava aquell procés de professionalització, els era

més i més exigít per poder practicar. Però aquests manescals semblen exclusivament interessats pels cavalls i pels altres equins, potser a causa de la clientela adinerada que suposaven els nobles i del prestigi social que tot el que es relacionés amb el cavall conferia.

La nova societat urbana sorgida a l'Europa llatina a partir del segle XI comportà la creació d'un nou sistema científic i mèdic, basat en la institució universitària i en l'aristotelisme, però també implicà la recuperació dels coneixements de l'Antiguitat en l'agronomia, igual com en la hipiatria.

Paral·lelament, doncs, veiem com els tractats d'agronomia s'ocupen també dels aspectes sanitaris dels animals útils en una explotació agrària, i d'alguns dels destinats al consum. El ventall d'animals tractats per aquestes obres serà creixent i s'hi aprofundirà més a mesura que s'eixampli per la base el seu públic: si els tractats que circulaven durant els darrers segles medievals, tant en llatí com en català, anaven adreçats primordialment a la burgesia que tenia cada cop més possessions rústiques, a partir de la segona meitat del segle XV, com veiem en els tractats d'Herrera o, de forma molt evident, en el d'Agustí, cerquen un públic de propietaris rurals que valora l'autosuficiència de l'explotació agrària.

És potser aquesta autosuficiència el motiu pel qual aquests tractats no esmenten mai la figura del manescal. Però sí que ens aporten una informació preciosa: l'art de la manescalia era apte per a tot el bestiar de peu rodó, i no tan sols per als cavalls.

Canvi o visualització a l'època moderna?

Tenim indicis, per tant, que ens deixen tot just entrellucar un panorama de la pràctica molt més complex del que les fonts conservades i, ben sovint, el seu ús limitat, ha permès entendre. Un document excepcional ha vingut a confirmar a bastament aquestes sospites. Es tracta d'un llibre de comptes de l'activitat professional d'un manescal a la Catalunya rural del segon quart del segle XVII, i de la qual ens n'ofereix una radiografia completa que, a diferència del que se'esdevenia en la documentació que coneixíem fins ara, ens parla en primera persona. És un manescal el que ens diu quin era el seu radi d'actuació, com era de variada l'extracció social de la seva clientela, fins a quin punt era vigent i difós el vocabulari tècnic de la manescalia, quins tractaments aplicava, quina proporció d'èxit i de fracàs tenia, quan i com practicava per compte propi i quan ho feia per a un altre manescal o pel municipi, com intervenia eventualment sobre els humans, quins eren els seus honoraris i com els obtenia, quan elaborava o comprava els medicaments, quins i a qui, i finalment quin era l'abast real de la seva pràctica sobre els animals: efectivament, aquests inclouen els cavalls, és clar, però sobretot els altres equins d'ús agrícola, i també tota la resta del bestiar dit de peu rodó: bous, vaques, cabres, ovelles i porcs. Just com indicaven els tractats d'agronomia. Una nova font que, amb salut i amb una mica més de sensibilitat per part de les institucions de recerca, espero que aviat podré publicar.

Ara la pregunta és: això era així en el segle XVII o també es donava durant els últims segles medievals? Sembla que hem de creure que, malgrat la documentació i els tractats conservats, així era també a finals de l'edat mitjana. Un cop més, no sembla haver-hi cap raó per traçar una suposada divisòria cap a l'any 1500. Un cop més, no podem continuar acceptant, malgrat tot, la visió que de l'edat mitjana ens transmeten els renaixentistes amb la seva propaganda, i cal insistir en la llarga continuïtat que es produeix en les pràctiques i en els coneixements.

xements. Un cop més, podem comprovar la utilitat dels estudis que tinguin en compte també la llarga durada, i no tan sols els compartiments estancs de les èpoques en les quals ens hem especialitzat. I un cop més es demostra el valor d'una recerca que tingui en compte totes les fonts conservades, i no tan sols les que, ja fa massa temps, ens resulten més a l'abast.

Bibliografia

- ARGEMÍ, LLUÍS, *et al.* (1988), LLUÍS ARGEMÍ, JOAQUIM GARRIGA, MODEST PRATS, ALBERT ROSSICH I AMADEU J. SOBERANAS (ed.), MIQUEL AGUSTÍ, *Llibre de secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, Altafulla [reimpr.: Barcelona, Altafulla, 1999].
- AULIARD, CÉCILE (1997); «Les maréchaux à l'époque médiévale: forgerons ou vétérinaires?», *Médiévales: Langue, Textes, Histoire*, p. 33, 161-173.
- BONNET, DELPHINE (1995), *Un manuscrit catalan du XV siècle «De re rustica»*, Tesi de llicenciatura de la Universitat de Paris X-Nanterre [dirigida per HENRI BRESCH].
- CAPUANO, THOMAS M., ed. (1990), *PALADIO, «Obra de agricultura», traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- CARABAZA BRAVO, JULIA M^a. (1994), «Una versió catalana de un tratado agrícola andalusí», dins: GARCÍA SÁNCHEZ, EXPIRACIÓN (ed.), *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus. Textos y estudios*, vol. 3, Granada, CSIC (Escuela de Estudios Árabes), pp. 169-92.
- CIFUENTES, LLUÍS (2001a), *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i al Renaixement*, vol. 1 (*La cura de la salut*) i vol. 2 (*El coneixement del món*), Barcelona, Curial Ed. Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, (en preparació).
- CIFUENTES, LLUÍS (2001b), *Una nova eina per saber i prosperar: l'ús del català en la literatura científica durant la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement (segles XIII-XVI)*, Barcelona-Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3), (en preparació).
- CIFUENTES, LLUÍS, ed. (2001c), *La pràctica veterinària d'un menescal del Sis-cents: els comptes de Pere Forners, menescal rossellonès exercint a Piera, Montserrat i Esparreguera (1624-1633)*, (en preparació).
- CIFUENTES, LLUÍS; I FERRAGUD, CARMEL (1999), «El 'Llibre de la menescalia' de Manuel Dies: de espejo de caballeros a manual de albéitares», *Asclepio*, 51, 93-127.
- CIFUENTES, LLUÍS; FERRAGUD, CARMEL; I GARCIA BALLESTER, LUIS (1999), «Els menescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana», dins: *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans. IV Col·loqui d'Història Agrària (maig del 1997)*. Actes, Barcelona, Centre d'Estudis Històrics Internacionals-Universitat de Barcelona, 75-98.
- DUALDE PEREZ, VICENTE (1997), *Historia de la albeytería valenciana*, València, Ajuntament de València.
- GARCIA SANCHEZ, EXPIRACIÓN (1993-1994), «Traducciones catalanas de textos científicos andalusíes en la Corona de Aragón», *Sharq al-Andalus*, 10-11 [= *Homenaje a M^a. Jesús Rubiera Mata*], 385-401.
- GINER, ANNA, ed. (1986), *El 'Tractat d'Agricultura' de Pal·ladi: una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de València [dirigida per JOSEP TRENCHS].

METTMANN, WALTER (1980), «Eine Übersetzung des 'Kompandiums' von Ibn Wafid und andere altkatalanische Texte über die Landwirtschaft», *Romanische Forschungen*, 92, 350-358.

POULLE-DRIEUX, YVONNE (1966), *L'hippiatrie dans l'Occident latin du XIIIe au XVe siècle*, dins: Guy BEAUJOUAN, YVONNE POULLE-DRIEUX i JEANNE-MARIE DUREAU-LAPEYSSONNIE, *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Age*, Ginebra-Paris, Droz-Minard, pp. 9-168.

PREVOT, BRIGITTE; i RIBEMONT, BERNARD (1994), *Le cheval en France au Moyen Âge. Sa place dans le monde médiéval; sa médecine: l'exemple d'un traité vétérinaire du XIVe siècle, la «Cirurgie des chevaux»*, Orléans, Paradigme.

SACHS, GEORG, ed. (1936), *El libro de los caballos: tratado de albeitería del siglo XIII*, Madrid, Centro de Estudios Históricos [=Anejos del la *Revista de Filología Española*, 23].

SANZ ECAÑA, CESÁREO (1941), *Historia de la veterinaria española: albeitería -mariscalería- veterinaria*, Madrid, Espasa-Calpe.

TERRON, ELOY, ed. (1981), *Agricultura General, compuesta por Alonso de Herrera que trata de la labranza del campo y sus particularidades, crianza de animales y propiedades de las plantas*, Madrid, Ministerio de Agricultura y Pesca.